

Hitlerovi kolaboranti

PHILIP MORGAN

Hitlerovi kolaboranti

Copyright © Philip Morgan, 2018

Všechna práva vyhrazena.

*Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Translation © Petruška Šustrová, 2020

Cover © Daniel Pocar, 2020

© DOBROVSKÝ s. r. o., 2020

ISBN 978-80-7642-742-6 (pdf)

Hitlerovi kolaboranti

Volba mezi špatným a horším
v západní Evropě okupované nacisty

PHILIP MORGAN

PANGEA

*Tuto knihu věnuji mým přátelům
a kolegům Mikeovi a Lesleymu
a jejich báječnému projektu Bílý dům.*

Obsah

8	←	<i>Zkratky</i>
11	←	<i>Předmluva</i>
13	←	<i>Poděkování</i>
14	←	<i>Úvod: Vyrovnání s minulostí</i>
28	←	1. Co bylo poté: Osvobození a poválečné čistky
51	←	2. Povaha šelmy: Nacistický Nový řád a nacistická okupace severní a západní Evropy
77	←	3. Spolupráce v letech 1940–1942
130	←	4. Ekonomická kolaborace 1940–1942
191	←	5. Spolupráce úředníků 1940–1942
286	←	6. Spolupráce v letech 1942–1944: Deportace Židů
342	←	7. Spolupráce v letech 1942–1945: Deportace dělníků
391	←	<i>Závěr: Úředníci zůstanou úředníky</i>
400	←	<i>Poznámky</i>
412	←	<i>Vybraná bibliografie</i>
424	←	<i>Poděkování vydavatelům</i>

Zkratky

CGQJ	<i>Commissariat Général aux Questions Juives</i> (Generální komisařství pro židovské záležitosti; Francie)
CGT	<i>Confédération Générale du Travail</i> (Generální konfederace práce; Francie)
CNAA	<i>Corporation Nationale de l'Agriculture et de l'Alimentation</i> (Národní korporace zemědělství a zásobování potravinami; Belgie)
CO	<i>Comité d'Organisation</i> (Organizační výbor; Francie)
DNSAP	<i>Danmarks Nationalsocialistiske Arbejder Parti</i> (Dánská nacionálně socialistická dělnická strana)
EEC	<i>European Economic Community</i> (Evropské hospodářské společenství)
FFI	<i>Forces Françaises de l'Intérieur</i> (Francouzské vnitřní síly)
Gestapo	<i>Geheime Staatspolizei</i> (Tajná státní policie; nacistické Německo)
GMR	<i>Groupes Mobiles de Réserve</i> (Mobilní rezervní síly)
Nap	<i>Noyautage des administrations publiques</i> (Infiltrace veřejných služeb)
NG	<i>Nederlandse Gemeenschap</i> (Nizozemské společenství)
NS	<i>Nasjonal Samling</i> (Národní jednota; Norsko)
NSB	<i>Nationaal-Socialistische Beweging</i> (Nacionálně socialistické hnutí; Nizozemsko)
NU	<i>Nederlandse Unie</i> (Jednotné Nizozemsko)
OCRPI	<i>Office Central de Répartition des Produits Industriels</i> (Centrální úřad pro rozmísťování průmyslových výrobků; Francie)
ONT	<i>Office National du Travail</i> (Národní pracovní úřad; Belgie)
OT	<i>Organisation Todt</i> (Todtova organizace; nacistické Německo)

<i>PPF</i>	<i>Parti Populaire Français</i> (Francouzská lidová strana)
<i>PTT</i>	<i>Postes, Télégraphes et Téléphones</i> (Poštovní a telekomunikační služby; Francie)
<i>RSHA</i>	<i>Reichssicherheitshauptamt</i> (Hlavní úřad říšské bezpečnosti; nacistické Německo)
<i>RNP</i>	<i>Rassemblement National Populaire</i> (Národní lidové shromáždění; Francie)
<i>SCAP</i>	<i>Service de Contrôle des Administrateurs Provisoires</i> (Inspektorát dočasných správců; Francie)
<i>SD</i>	<i>Sicherheitsdienst</i> (Bezpečnostní služba; nacistické Německo)
<i>SIPO</i>	<i>Sicherheitspolizei</i> (Státně bezpečnostní policie; nacistické Německo)
<i>SNCB</i>	<i>Société Nationale des Chemins de Fer Belge</i> (Belgické státní dráhy)
<i>SS</i>	<i>Schutz Staffen</i> (Ochranný oddíl; nacistické Německo)
<i>STO</i>	<i>Service du Travail Obligatoire</i> (Povinná pracovní služba; Francie)
<i>Sybelac</i>	<i>Syndicat Belge l'Acier</i> (Belgický ocelářský syndikát)
<i>VNV</i>	<i>Vlaamsch National Verbond</i> (Vlámská národní liga)
<i>ZAST</i>	<i>Zentralauftragstelle</i> (Ústřední objednávkový úřad)

Předmluva

V posledních letech mého působení na univerzitě v Hullu jsem navrhl a vyučoval kurs „Okupace, kolaborace a odboj v severní a západní Evropě v letech 1940–1945“. Mnozí studenti, kteří kurs navštěvovali, spolupráci navzdory mé snaze podávat téma zajímavě prostě nechápali. Tuto neschopnost vcítit se do takové situace způsobil podlé mého názoru hlavně fakt, že si jako spolupracovníky s něčím tak jasně zlým, jako byl německý nacismus, nedovedli představit nikoho jiného než obvyklé podezřelé, tedy fašisty a nacisty. Tuto knihu jsem napsal pro ně, možná pozdě, ale s nadějí, že po promoci nepřestali číst.

Název a koncepci kursu jsem ukradl – s jeho svolením – svému příteli a bývalému kolegovi na katedře evropských studií v Hullu Mikeu Smithovi poté, co se rozhodl věnovat řízení a rozvoji univerzity. Předtím přednášel ve stejnojmenném kursu a v univerzitní knihovně na toto téma vybudoval úctyhodnou sbírku především cizojazyčných primárních i sekundárních materiálů. Stejně jako já se těšil z možností nabízených programem evropských studií: probírat evropské dějiny s vysokoškolskými vybavenými jedním nebo více evropskými jazyky. Jeho hlavním příspěvkem na tomto poli byl článek o mimořádném nizozemském fenoménu z raného období nacistické okupace, jímž byla *Nederlandse Unie*, s provokativním titulkem „Ani odboj, ani spolupráce...“¹ Mike zemřel dřív, než mohl svůj vědecký přístup k tématu spolupráce úplně rozvinout, a myslím, že by byl dospěl ještě k více obrazoboreckému názoru na spolupráci, než jaký v této knize zastávám já. S omluvou za jistou umírněnost a opatrnost je tedy tato kniha věnována také Mikeovi a oboru evropských studií.

Všechny překlady z francouzštiny jsou moje vlastní. Za pomoc při překladu článků o dvou nejdůležitějších úřednicích

nizozemské válečné ministerské administrativy z nizozemštiny vděčím bývalé kolegyni Esther Velthoenové, za laskavé přeložení nizozemských vládních směrnic nejvyšším státním úředníkům Wendy Burkeové a Robu Riemsmaovi. Děkuji také Keithu Hillovi, který mě vždy zásoboval aktuálními publikacemi a články o válečné době v Belgii; profesoru Hansi Ottovi Frølandovi z univerzity v Trondheimu a emeritnímu profesorovi Marku Van den Wijngaertovi z Katolické univerzity v Bruselu za užitečná doporučení, co číst o Norsku a o Belgii. Dot Merriottová laskavě vypátrala fotografii Franka Capa, aniž bych ji o to žádal.

Musím také poděkovat jednomu nejmenovanému čtenáři rukopisu za popud k přidání některých textů takříkajíc na poslední chvíli. Nesouhlasil jsem s jeho názory, ale kritika mi umožnila objasnit a posílit základní argument knihy.

Největší díky patří mému redaktorovi z nakladatelství Oxford University Press Matthewu Cottonovi, který mě trpělivě povzbuzoval, soucítit se mnou a měl pochopení během shromažďování materiálů a psaní knihy, která přicházela na svět až příliš dlouho. Mohu jen doufat, že má z výsledku tohoto prodlužovaného čekání radost – není výsledkem pouze mé, ale i jeho vytrvalosti.

P. J. M.

Poděkování

Rád bych poděkoval svému redaktorovi z Oxford University Press Matthewu Cottonovi za trpělivost a povzbuzování při dokončování této knihy.

Úvod

Vyrovnání s minulostí

Tato kniha se zabývá kolaborací, nejspornější a nejpalcivější reakcí okupovaných národů na válečnou okupaci Evropy nacistickým Německem. Význam i zabarvení samotného pojmu kolaborace se měnily během válečných zkušeností spolupráce s nacistickým Německem na okupovaných územích – a v jejich důsledku. Slovo kolaborace můžeme těžko použít v pozitivním smyslu, jako partnerskou spolupráci na společném díle nebo za společným účelem, aniž bychom si uvědomovali degradaci jeho významu na zrádnou spolupráci s nepřátelskou mocí ve vlastní okupované zemi. V době, kdy Spojenci v letech 1944–1945 osvobozovali Evropu od nacistické nadvlády, už jednoznačně souvisel se zradou. V říjnu 1940 po setkání s Hitlerem to však maršál Philippe Pétain ještě neřekl dost jasně: když pojem poprvé veřejně a oficiálně vyslovil, znamenal prostě – a v pozitivním smyslu – spolupráci mezi zemí a okupační mocí.

Někteří historici dokonce přestali tak pošpiněného pojmu používat, hledali raději alternativy jako „přizpůsobení“,¹ což podle mého názoru naznačuje spíše formu nebo další způsob kolaborace než jiný způsob, jak ji vyjádřit. Dánští odbojáři i kolaboranti používali slova „kooperace“ k označení politiky spolupráce jednoho státu s druhým, spolupráce mezi dánskou a německou vládou, a pro obě skupiny tento termín pochopitelně znamenal něco výrazně odlišného. V Dánsku se jak současníci, tak historici zdráhali pojmu „kolaborace“ vůbec používat. Když už to dělali, opět znamenal určitý způsob spolupráce, v tomto případě aktivní spolupráci ve službách nepřítele spíše než obecný jev spolupráce jako takové.²

Mimo Dánsko však slova „kolaborace“ obecně používali ti, kdo Němcům vzdorovali, i ti, kdo s nimi spolupracovali, třebaže ke konci války se z onoho pojmu stala výčitka a znamení hanby.

Zdá se, že neexistuje závažný důvod zříkat se tohoto slova ve prospěch nějakého synonyma nebo eufemismu.

Důležitý terminologický rozdíl, na který je třeba upozornit, však existuje mezi pojmy „spolupráce“ a „kolaborace“, i kdyby jen proto, že tolik historiků tyto pojmy používá jako synonyma. „Kolaboranti“ byli lidé, kteří se rozhodli plně a jednoznačně spolupracovat s německými nacistickými okupanty, a dělali to proto, že měli ideologicky blízko k nacismu, a z ideologického přesvědčení, že jednají správně. Byli to především, i když ne výlučně, místní fašisté; nikdo z nich neměl ve třicátých letech větší politickou váhu, ale německá vojenská vítězství je povzbudila a dovedla k přesvědčení, že nadchází jejich šance. Vzhledem k jejich bídným politickým a volebním výsledkům ve třicátých letech představovala kolaborace s nacistickými okupanty po roce 1940 nejspíš jejich jedinou cestu k moci.

Domácí nepřátelé existovali i v nacistickém Německu: Židé, komunisté, zednáři, liberálové, demokraté. Stoupenci fašismu brali německý nacistický režim jako model, který chtěli napodobit ve vlastních zemích, jako příklad, čeho by měly dosáhnout jejich vlastní, národní fašistické revoluce. Je pravda, že ke konci války a *in extremis* museli nacističtí okupanti stále více spolehat na své ideologické kolaboranty, protože se na územích, která okupovali, octli ve faktickém obležení. V okupovaném Norsku se vůdce fašistického hnutí *Nasjonal Samling* (NS) neboli Národní jednoty Vidkun Quisling stal v únoru 1942 předsedou vlády NS. Tento experiment se ale neopakoval nikde jinde v okupované severní a západní Evropě. Slovo „Quisling“ se však bohužel stalo pojmem samo o sobě, což vede k nešťastnému stírání hranice mezi „spoluprací“ a „kolaborací“ až do té míry, že se „spolupráce“ stává synonymem „kolaborace“.

Existuje řada historických důvodů k názoru, že Quisling není skutečnou tvář kolaborace v nacisty okupované Evropě. Místní fašisté zjevně předpokládali, že jim nacisté pomohou v jejich vlastních zemích dosáhnout toho, čeho sami dosáhli v Německu. Jenže jejich vize „fašizované“ Evropy byla vizí jakési

federativní Evropy „fašizovaných“ národních států. Nacionalismus, jímž se lokální fašismy definovaly, směřoval proti převážně německé nacistické myšlence na začlenění germánských národů do Velkoněmecké říše, v níž bude Německo jádrem, hegemonní silou. Tyto protikladné vize nové Evropy často vrážely klín do spolupráce fašistů s okupanty, mařily konkrétní kroky a působily vzájemnou frustraci a zklamání. Němci měli vůči kolaborantům výhrady také z jiných důvodů. Místní fašisté nebyli před válkou ani v jejím průběhu populární, což znamenalo, že nemohli reálně poskytnout nic než represe, a rozhodně se na ně nedalo spolehnout, že budou okupovaným územím vládnout s významnějšími sympatiemi nebo tolerancí obyvatelstva. Tuto nepopularitu samozřejmě způsobila jejich neskrývaná touha „zfašizovat“ své společnosti. Quislingova kvazi-vládní role nezvratně posunula rovnováhu mezi spoluprací a odbojem v okupovaném Norsku, německá okupace kvůli ní byla potenciálně nestabilní a zpochybňovaná. Tato kniha se těžko může vyhnout dalším zmínkám o Quislingovi, není však knihou o Quislingovi a jemu podobných.

Tato kniha se soustředí na válečnou situaci v zemích severní a západní Evropy, protože tamní příležitosti nebo prostor pro spolupráci byly mnohem výraznější než v okupované střední a východní Evropě. Klíčovým momentem války byl pravděpodobně německý vpád do Sovětského svazu v červnu 1941. Invaze měla otevřít „životní prostor“ německé kolonizaci a osídlení východní Evropy a západní části SSSR, což bylo Hitlerovo trvalé řešení toho, v čem viděl ohrožení Německa a árijské rasy v Evropě a ve světě.

Hitler během války několikrát soukromě mluvil i o určité kolonizaci západní Evropy, naznačoval obsazení území od Belgie po východní Francii, domníval se, že by bylo možné odtamtud vyhnat frankofonní obyvatelstvo a nahradit je německými statkáři z jižního Tyrolska. Části této oblasti tvořily za války jakousi vyhrazenou zónu, záměrně odříznutou od Francie. Po německém vpádu v létě 1940 se francouzské civilní obyvatelstvo

dalo na masový útek před vojenskými operacemi – a francouzští obyvatelé této zóny se sem po ukončení bojů zprvu nesměli vracet. Němci v oblasti zřídili zemědělské kolonizační agentury, které zabavovaly tamní statky, což naznačovalo, že region má být místem budoucího masivního německého osídlení. Jenže podle Hitlerova názoru neměla být severní a západní Evropa typicky ani obecně chápána jako území, jež bude dobyto a poté osídleno a kolonizováno.

Německá okupace měla být tvrdší a důraznější v oblastech, které byly určeny k německému osídlení na východě, než tam, kde se s ním nepočítalo. V tom spočívá zásadní rozdíl mezi tím, jak Němci okupovali východní a poté západní Evropu, což významně ovlivnilo způsob, jakým na okupaci reagovaly jednotlivé okupované národy. V západní Evropě zbýval pro spolupráci podstatně větší – a pro odboj menší – prostor než v Evropě východní. V Polsku nacistická okupace spolupráci od počátku prakticky vylučovala; cílem byla úplná likvidace polského státu a národa a vyčištění území pro následnou německou kolonizaci. Výsledkem bylo, že v Polsku téměř okamžitě vznikl organizovaný ozbrojený odboj proti německé okupaci. Nacistické úřady Polsko obsadily a okupovaly a v západním Rusku pak chování nacistů hospodářskou spolupráci zcela vylučovalo nebo minimalizovalo. Židovský kapitál a vedení byly zlikvidovány a vyřazeny z ekonomiky a velké podniky převzali a řídili Němci. Němečtí úředníci, manažeři a techničtí odborníci organizovali a koordinovali výrobu, obvykle prostřednictvím veřejných institucí, které v podřízeném postavení pracovaly ruku v ruce se soukromými německými společnostmi. Neexistoval zde žádný zájem o oživení místních ekonomik po válce, jen o vyplenění zdrojů pro válečné úsilí nacistického Německa. Ani za těchto okolností nebyli okupující Němci schopni zajistit alespoň okrajovou hospodářskou spolupráci, o niž někdy usilovali tím, že pragmaticky uzavírali smlouvy s místními firmami, které, jak se ukázalo, bylo příliš obtížné „germanizovat“. Rolníci dodávali okupačním silám potraviny, inženýři a dělníci postavili v maximálně náročných

podmínkách své poškozené továrny a doly znovu na nohy. Jak v srpnu 1942 řekl jeden německý úředník z ministerstva hospodářství, „budeme krmit jen toho, kdo pracuje pro německé válečné úsilí“.³ Tento základní zájem stále trval. V okupované východní Evropě neměli Němci o spolupráci zájem, nepotřebovali ji a spoléhali na vynucené změny, aby prosadili svůj ideologický cíl – rasovou říši.

Ve srovnání s tím nacisté některé státy a národy v okupované severní a západní Evropě vnímali spíše jako „germánské“, nikoli jako z nacistického pohledu rasově podřadné Slovany, a měly v té či oné formě víceméně zůstat na svých místech. To od začátku otevíralo možnosti spolupráce.⁴

Přestože byla kolaborace velmi rozšířeným jevem, po osvobození Evropy od nacistické vlády se často podceňovala. Za války a bezprostředně po ní, přinejmenším do sedmdesátých let, vládl ve všech zemích severní a západní Evropy, které Němci okupovali, pevný a uklidňující názor na nacistickou okupaci a na to, jak na ni lidé reagovali, který postupně začal určovat i to, jak zkušenost válečné okupace vnímaly a posuzovaly poválečné vlády a společnosti. Francouzský hlasatel Roger Chevrier promlouval za exilové hnutí Charlese de Gaulle a Svobodní Francouzi v britském rozhlasovém seriálu nazvaném „Francouzi mluví k Francouzům“, který z Londýna do okupované Francie vysílala BBC. V přenosu z června 1943 připomněl, že „když mluvíme o vichistické policii, nemluvíme samozřejmě o celé francouzské policii, o té víme, že se její příslušníci většinou chovají jako dobří vlastenci, ale o menšině politováníhodných jednotlivců, kteří se záměrně dali do služeb nepříteli“.⁵ Válka ještě neskončila, ani zdaleka ne, osvobození Francie mělo přijít až v následujícím roce. Válka se však již jasně vyvíjela v neprospěch Němců. V této souvislosti bylo vysílání výzvou a varováním, mělo vrazit klín do loajality policistů k francouzské kolaborační vládě ve Vichy a jasně naznačit, že jejich vlastenecká povinnost rozhodně nespočívá ve spolupráci s Němci. Hlasatel záměrně předpokládal, že situace, kterou chce Svobodná Francie nastolit, už existuje, a pokoušel

se přimět policisty a své krajany ve Francii, aby se začali chovat způsobem odpovídajícím kýženému výsledku. Jeho slova byla také zvenčí činěným a ještě před osvobozením vynášeným soudem chování policistů ve Francii za okupace. Tento soud měl být později uplatněn na období okupace a na válečné chování francouzského lidu jako celku.

Nakolik se tento pohled na léta okupace ve francouzské společnosti etabloval, dobře dokumentuje níže uvedená fotografie. Jejím autorem je slavný zpravodajský fotograf „Frank Capa“ (jedná se o pseudonym) a vznikla bezprostředně po osvobození francouzského města Chartres spojeneckými jednotkami. Město leží jihovýchodně od Paříže, je centrem departementu neboli správního okresu, a od června 1940 do srpna 1944 je okupovala velká vojenská posádka. Dnes a v mých očích se jedná o šokující a bolestné připomenutí lidové pomsty jedné „kolaborantce“. Pro současníky fotografie představovala něco víc. Mladá žena s oholenou hlavou a s dítětem v náručí kráčí ulicemi Chartres za obecného posměchu obyvatel města. Skutečnost, že je ženou, ji nečiní zranitelnou bytostí, ale slabou, rozmarnou, svévolnou a nevlasteneckou osobou. Ve výrazu její tváře se zračí strach, nikoliv však hanba. Je veřejně ponižována za „horizontální kolaboraci“, za to, že spala s nepřítelem, je obětí určitého typu kruté poválečné spravedlnosti, rovnající se de facto vyloučení ze společnosti. Jedné norské ženě z vesničky u Narviku v severním Norsku se v listopadu 1945 narodilo dítě počaté na sklonku okupace v milostném poměru se seržantem německé armády a ona odvezla dítě do Švédska, aby se vyhnula osudu ženy z Chartres. „Norský dar Švédsku“, zpěvačka skupiny Abba Frida Lyngstadová, se se svým německým otcem poprvé setkala až v roce 1977 ve Stockholmu.

Také žena v Chartres byla potrestána za práci pro Němce. Mnohé ženy, které měly milostný poměr s německými vojáky a důstojníky, byly sekretářkami, pokojskými v hotelích, pradle-nami, servírkami, s příslušníky okupačních sil se běžně setkávaly úplně stejně jako následně s vojáky invazních spojeneckých

armád. Muž v uniformě a helmě na Capově fotografii, který jde vedle ženy a směje se jí, byl členem *Forces Françaises de l'Intérieur* (FFI, Francouzských vnitřních sil) zastřešujících odbojovou „armádu“. Dovršuje obraz města plného statečných odbojářů, města osvobozeného vlastními silami: všimněte si, že na snímku není jediný spojenecký voják – osvoboditel. Obyvatelstvo sjednocené v odporu proti okupantům vykonává spravedlivou pomstu na osamělé ženě, jež s nimi důvěrně spolupracovala. Tak se vytvářejí mýty.

Sama o sobě, mimo kontext, je tato fotografie téměř nutně zavádějící. Capova sbírka fotografií zachycující osvobození Chartres ukazuje hned několik skupin žen určených k rituálu oholení hlavy. Podle jednoho odhadu bylo při poválečných soudních řízeních a profesních čistkách 10 000 až 15 000 žen potrestáno za to, že spaly s německými vojáky. Sexuální vztahy s Němci udržovaly za okupace desetitisíce Francouzek. Německá SS odhadovala, že se z takových milostných poměrů narodilo 50 000 až 70 000 dětí.⁶

Jenže Capův snímek vstoupil do poválečného výkladu okupace a pomáhal jej formovat tak, že se vlastenecká a vzdorující většina vlastními silami osvobodila od německé okupace a hrstky nevlasteneckých kolaborantů. Svorný názor drtivé většiny odpůrců a malá, nepatrná menšina kolaborantů, to byla naprosto srozumitelná verze událostí. Válka byla ve všech okupovaných a nyní osvobozených zemích severní a západní Evropy mimořádnou, nenormální zkušeností. Okupační silou byli nacisté, potažmo Němci, což chování jednotlivých lidí z řad místního obyvatelstva během okupace nevyhnutelně vtisklo morální rozměr. Nacismus jako ideologie a totalitní způsob vlády se pokládal za něco tak „špatného“, že bylo *nutné* mu vzdorovat. Otázka stála následovně – buď spolupracovat se „špatným“ systémem, což bylo „špatné“, nebo mu vzdorovat, což bylo „dobré“. Žádná kvalifikace pro tyto dvě reakce neexistovala ani nemohla existovat. Vypadalo to, jako by jedinými možnostmi volby za německé nacistické okupace bylo přijmout ji, a tudíž kolaborovat s nacismem, anebo ji odmítnout, a tudíž vzdorovat; buď kolaborace,

nebo odboj. Domnívám se, že koncepce „zla“ nemá v historické analýze místo, neboť jednoduše maří jakoukoli snahu smyslně prozkoumat lidské chování a motivaci. Nacismus však byl nelidskou a morálně odpudivou ideologií a povaha nacismu nutně vedla k silně polarizovanému a kategorickému referenčnímu rámci používanému při studiu a analýze válečných let.

Je rovněž třeba znovu připomenout, že poválečná obnova a rekonstrukce vyžadovaly, aby vlády a společnosti znovu vytvořily pocit národní jednoty, aby dospěly ke společenskému uklidnění a smíření, dokonce aby záměrně podporovaly zapomnění na nenávist a rozdělení vyvolané a zjitřené válečnou okupací. Toho lze dosáhnout zřejmým a zcela evidentním způsobem. K čemu by bylo dobré a co by přineslo vyšetřování a trestání podniků za to, že uzavíraly smlouvy s německými okupanty, když by to poškodilo poválečné oživení ekonomiky? V projevu předneseném v září 1945, krátce po osvobození, se nizozemský ministr dopravy pokusil shrnout válečné zkušenosti před publikem složeným ze státních zaměstnanců. Připomněl stávkou železničářů proti německé okupaci z roku 1944, významný a účinný akt odporu. „Dělníci,“ prohlásil, „by neměli být obviňováni, že po celou dobu okupace pracovali; pokračovat v práci bylo jejich čestnou povinností, protože zachování dopravní sítě v zemi uchovalo tuto síť národu pro poválečné období. Ve svém srdci byli železničáři vlastně „odbojáři“,“ uzavřel, aniž by zmínil, že zaměstnanci železnic přepravovali mladé Holanďany na nucenou práci do Německa a nizozemské i zahraniční Židy do tranzitních táborů pro deportaci do táborů smrti na východě.⁷

Mýtus o vzdorujícím národě, společný všem dříve okupovaným zemím, byl pro lidi v bezprostředně poválečném období rovněž způsobem, jak se vyrovnat s hlubokým národním ponížením způsobeným vojenskou porážkou, okupací a osvobozením cizími armádami.⁸ Byl to mýtus umožňující národní vykoupení. Tento mýtus byl zcela zásadní pro poválečnou rekonstrukci v politickém stejně jako morálním a ekonomickém smyslu. Poválečné politické oživení západoevropských zemí bylo založeno na

odmítnutí nacismu a všeho, co představoval. Poválečný politický konsensus spočívající na antifašistických a demokratických základech prakticky vyžadoval posuzování dějin a vzpomínek na válečnou zkušenost v polarizovaných a asymetrických pojmech vzdorující většiny, jež vítězí nad kolaborující menšinou.

Historiograficky a ve společenském povědomí se tento přístup začal měnit až v sedmdesátých, osmdesátých a devadesátých letech minulého století. Zčásti to vyvolal rozmach sbírání a šíření vzpomínek lidí, kteří přežili holokaust, a obecněji vzpomínek starých lidí na dobu války. Tyto shromážděné vzpomínky zpochybnily, rozbily a rozrůznily svorný mýtus o vzdorující většině. Rovněž filmy, ty zase v jiné rovině společenského vědomí a sebeuvědomění, změnily způsob, jak lidé pojímali život za německé okupace, a způsoby, jimiž ke zkušenosti okupace přistupovali historici.

Ve Francii byl průlomovým filmem *Le Chargin et la Pitié* (Lítost a soucit) Marcela Ophülsa objednaný francouzskou veřejnoprávní televizí a dokončený v roce 1971. Na televizní obrazovce se však nesměl objevit ještě dalších deset let, protože – slovy ředitele francouzské vysílací rady – „určité mýty jsou pro pohodu a klid lidí nezbytné“.⁹ Ve snaze o dokumentárnost se Ophülsův fascinující čtyřhodinový film soustředí na město Clermont-Ferrand na jihu střední Francie za války. Přináší obratný a velmi manipulační sestřih dobových týdeníků a rozhovorů s „velkými zvířaty“ i úplně obyčejnými lidmi. Ve filmu není nic o de Gaulleovi ani s de Gaullem. Francouze za německé okupace představuje v nemilosrdně nehrdinském světle. Bývalý německý vojenský velitel v Clermontu se chvástá, jak dobře místní obyvatelstvo přijímalo jeho vojáky; dva středoškolští učitelé vzpomínají na propuštění svých židovských kolegů z lycea, proti kterému nikdo ze sboru nic nenamítal; místní rolník si stěžuje na *maquis* (skupiny ozbrojeného odboje skrývající se na venkově), kteří mu kradli kuřata a už jen svojí přítomností v okolí přivolávali na obec plnou váhu represí německé a vichistické policie; Maurice Chevalier, jeden z nejpopulárnějších francouzských šansoniérů a herců a velký

veřejný příznivec vichistického režimu, zpívá odporně sentimentální píseň o tom, jak je Francie krásná; dobový filmový týdeník ukazuje soudní proces s ředitelem filmové společnosti Pathé, který byl později deportován na smrt, a zobrazuje ho jako Žida a pornografa.

Podobný dopad na běžné vnímání let okupace ve francouzské společnosti měl snímek Louise Mallea z roku 1974 *Lacombe, Lucien* – také tento film zapůsobil jako facka. Typické francouzské maloměsto a jeho venkovské okolí v roce 1944 působí hrůzostrašně autenticky. Děj zřejmě vychází z příběhu, který Malleovi vyprávěl místní farmář, když Malle pobýval ve svém druhém domově na francouzském venkově. Film přináší zdrcující portrét amorálního násilnického mladíka, udavače. Do odboje jej přivede místní učitel, kterého později zradí, a doslovný i psychologický domov poté náhodou nachází v hotelovém sídle různorodé skupiny nešťastníků, kteří pracují proti odboji jako agenti gestapa. V Malleově filmu už odpor a kolaborace nejsou polarizovanými kategoriemi chování, v situaci, kdy si lidé jistě museli vybrat, ale kategoriemi ovlivněnými spíše silou okolností a oportunistem než morálním nebo principiálním postojem.

Moc kinematografie měnit společenské nálady a postoje se projevila zejména ve francouzském přehodnocení válečných dějin, ale její vliv se dal zachytit i jinde. Například v Nizozemsku narušila dlouhá řada snímků natočených v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech jak mýtus hrdinského odboje, tak i poválečnou společenskou tendenci na válku raději zapomenout. Některé se snažily sdělit pravdu stejně nápaditě jako Malleovy filmy o válce ve Francii, zkoumat šedou zónu mezi zdánlivými protiklady, mezi kolaborací a odbojem, a skepticky se ptaly po motivech chování a jednání lidí v době okupace země.¹⁰

Kdysi soukromé a nyní veřejné vzpomínky na válku se vzájemně doplňovaly s dalšími informacemi o minulosti, jež vyšly najevo například během soudů s francouzskými občany za zločiny proti lidskosti během války, a pomohly změnit oficiální připomínání války. Když francouzský prezident Jacques Chirac v roce

1995 připomínal výročí zátahu na Židy v Paříži v roce 1942, uznal roli, kterou francouzský stát během války sehrál při deportacích francouzských a zahraničních Židů z Francie, a omluvil se za ni.

Z okupovaných zemí severní a západní Evropy je změna pohledu na válečnou okupaci zvláště výrazná ve Francii a v Dánsku. Méně jasná je v Norsku a tato kniha se později pokusí ozřejmit příčiny přežívání poválečného příběhu o „národě odbojářů“ v této zemi. Francouzský historik kolaborace ve Francii za války může tvrdit, že „dovedeno do krajnosti, každý Francouz, který zůstal na území okupovaném nebo kontrolovaném německou armádou, do jisté míry kolaboroval“.¹¹ Proměna Francie z „národa odbojářů“ v „národ kolaborantů“ je dovršena.

Velká většina lidí za okupace zjevně neudělala nic pro to, aby Němce z Francie vyhnala, a z netečnosti se stal souhlas, fungující jako „spolupráce“. Z absence odporu se stává faktor spolupráce. Netečnost se zde bere jako pasivní podpora stávající situace a představuje formu souhlasu s německou okupací. Zdá se mi ovšem, že když člověk nedělal nic, mohlo to stejně dobře naznačovat rezignovanou nechuť nebo antipatii k okupantům – jinak řečeno pasivní formu nesouhlasu či opozice, a tudíž jakýsi druh „odboje“.

Je to terminologický a pojmový začarovaný kruh, z něhož může člověk vyjít aspoň s jedním jistým a jedním spekulativním závěrem. Lidé, kteří kolaborovali nebo vzdorovali tím, že něco dělali – na rozdíl od těch, kteří nedělali nic –, tedy „aktivní“ kolaboranti a odbojáři, tvořili nepochybně v celé populaci menšinu. Naznačuje to, že velká většina lidí nežila za okupace ani kolaborací, ani odbojem. Problém s touto snad až příliš mírnou formulací je, že válka a německá okupace mimořádně rušivě zasahovaly do běžného života. Kvůli válečným nedostatkům a sílícím německým požadavkům na hospodářské a lidské zdroje okupovaných zemí vládla rozsáhlá nouze. Lidé proto často museli navazovat nebo udržovat obtížné a nepříjemné styky a vztahy s úřady, ať už německými, národními, nebo místními. Jestliže lidé v tíživých válečných podmínkách dělali, co dělat museli, aby

přežili, a často při jednom setkání jednali v rozporu s tím, jak se chovali při setkání jiném, je přinejmenším sporné, zda pojmy jako „kolaborace“ nebo „odboj“ mohou vyjádřit rozsah celé škály jednání nutného k přežití v těžkých časech. Názornější a bližší realitě toho, jak se lidé za okupace rozhodovali, může být posouzení kolaborace a odporu v souvislostech s postoji a jednáním ozbrojeného odboje a kolaborace na obou extrémních okrajích spektra. Takový přístup by mohl fungovat lépe než obvyklá osa kolaborace – odboj, jež předpokládá, že konkrétní člověk jednou provždy zvolil jednu či druhou stranu velkého morálního předělu, který mezi nimi existoval. Stojí za to připomenout moudrá, lidská a nutno říci nepopulární slova Václava Havla, českého spisovatele, intelektuála a disidenta, který se po pádu komunismu v Československu stal prezidentem. Při reflexi života ve společnosti, kterou označoval za „post-totalitární“, tvrdil, že utlačovatelský systém udržovali právě ti lidé, kteří byli zároveň jeho oběťmi i podporovateli. Předěl mezi obětí a pachatelem existoval v jednotlivcích, nebyl něčím, co oddělovalo jedno od druhých.¹²

Život je často složitý a historici čelí profesnímu nebezpečí, že nedokážou zachytit chaotičnost v chování lidí v minulosti tím, že jednoduše odvedou svou práci a napíší historická pojednání, která jsou jasná, souvislá, racionální a mají začátek a konec. Mým východiskem ze spletné mozaiky lidského chování za válečné okupace je soustředit se na kolaboraci dvou skupin, státních zaměstnanců a podnikatelů, od nichž se vyžadovalo, aby spolupracovali s německými okupanty, a kteří se pro to také rozhodli. Při plnění této povinnosti a s rostoucími příležitostmi ke kolaboraci stáli před těmi nejobtížnějšími rozhodnutími a dilematy během jednání s různými nacistickými úřady a agenturami, odpovědnými za sladění ekonomik okupovaných území s německým válečným úsilím a za nastolení nacistického Nového řádu na evropském kontinentu.

Zaměření na státní úředníky a podnikatele, na správu okupovaných zemí a ekonomické elity lze ospravedlnit dvojím způsobem. Jak by mělo být jasnější po přečtení 1. kapitoly, která se

zabývá poválečnou očistou, z těchto dvou skupin se rekrutovali ti nejvýznamnější kolaboranti: jejich rozhodnutí přímo ovlivňovala životní úroveň a bezpečnost jejich krajanů během války. Vzhledem k tomu, že spolupráce byla pro tyto skupiny záležitostí uvážené politiky, důvody a motivy jejich spolupráce jsou rozpoznatelnější a přístupnější, otevřenější smysluplné, nikoliv pouze spekulativní analýze. Taková analýza je určitě produktivnější než například snaha proniknout do myšlení mladého Nora, který vstoupil do německých *Waffen SS*, nebo našeho fiktivního, byť nejspíš autentickým předobrazem inspirovaného Luciena Lacombeho, jenž mohl být odbojářem, ale nakonec se řízením náhody stal kolaborantem.

Spolupráce byla stejně jako celá škála ostatních reakcí na okupaci nutně podmíněna nepředvídatelnými a odlišnými způsoby, jimiž se nacisté rozhodli dobyté území ovládat. Proto se 2. kapitola věnuje okupačním režimům vnuceným severoevropským a západoevropským zemím a jejich vztahu, pokud nějaký existoval, k nacistickému projektu evropského Nového řádu.

Kniha se pokouší vysvětlit příčiny kolaborace s nacisty tak, že ji analyzuje jako praxi, jež se musela přizpůsobovat době a vlivu dramaticky se měnících okolností. Snaží se také vysvětlit příčiny a následky kolaborace ve vztahu k nejhanebnější nacistické politice okupace a Nového řádu, uplatňované napříč Evropou od roku 1942, která vrcholila deportacemi desítek tisíc západoevropských dělníků do nacistického Německa a genocidou evropských Židů.

Přístup je do značné míry srovnávací, což je jedna z nejtěžších věcí, do jaké se historik může pustit. Někdy se však v rámci základního chronologického rozdělení mezi roky 1940–1942 a 1942–1945 ve 3. až 7. kapitole musím zabývat jednou zemí po druhé, abych objasnil různé způsoby, jimiž nacisté okupovali země, které v roce 1940 dobyli. V případě Norska existuje ve srovnání s ostatními zeměmi méně materiálů, o které jsem se mohl opřít. Jde o důsledek jazykové bariéry, poměrně malého počtu zveřejněných průzkumů, teprve nyní napravovaného jedním

velkým projektem o hospodářství v okupovaném Norsku, a také skutečnosti, že Norsko bylo zemí, která více než ostatní odpovídala stereotypu „národa odbojářů“.

1. Co bylo poté Osvobození a poválečné čistky

Během očisty od kolaborantů, k níž docházelo ještě před spojenecským osvobozením zemí severní a západní Evropy od nacistické okupace, v jejím průběhu a po ní, bylo v sázce opravdu hodně. Nevyhnutelné vypořádání účtů s nedávnou minulostí muselo probíhat s ohledem na bezprostřední i dlouhodobou budoucnost, na poválečnou obnovu a rekonstrukci. Napětí mezi nakládáním s minulostí a plánováním budoucnosti provázelo čistné procesy v každé z právě osvobozených zemí.

Blížící se osvobození a osvobození jako takové rozpoutalo lidový hněv, zoufalství a nesnášenlivost plynoucí ze strádání a utrpení, které lidé přímo prožívali během stále drsnější německé okupace a kvůli ní. Lidové volání po spravedlnosti, odplatě a odškodnění směřovalo proti těm, kteří nacistické okupaci napomáhali, podporovali ji a zřejmě z ní i měli prospěch. Národní odbojová hnutí živila lidové nepřátelství ke kolaborantům a dávala mu volný průchod. Jejich příslušníci varovali kolaboranty všech odstínů, že za svou spolupráci zaplatí, v očekávání, že je tato hrozba od další spolupráce odradí. Sestavovali černé listiny lidí, kteří po osvobození stanou před soudy a tribunály. Některá, pokud ne všechna odbojová hnutí cítila, že jejich role přesahuje do období po osvobození, že se budou podílet na utváření nové poválečné společnosti. Očista od kolaborantů, zejména z řad politických, úředních a ekonomických elit, pro ně byla základním prvkem poválečné reorganizace politiky, ekonomiky a společnosti v novém pokrokovém a rovnostářském duchu. Zdá se, že taková odbojová hnutí záměrně rozšiřovala útoky proti válečným kolaborantům i na kritiku předválečných mocenských struktur. Kontinuita meziválečného období a období okupace spočívala v systémovém selhání elit země zabránit velké krizi, nástupu fašismu a příchodu války.

Navráťivší se exilové vlády (i dánská vláda, která celou dobu působila přímo v zemi), tedy orgány zastupující politický establishment, pochopitelně k radikálním reformním tužbám některých odbojových hnutí přistupovaly opatrně. Uznávaly však, že očista země od poskvrnění z doby okupace, kterou většinou zažívaly na dálku, má smysl. Mělo jít o základ obnovy poválečného politického, ekonomického a společenského života v duchu humanitních, antifašistických a demokratických hodnot. Exilové vlády také potřebovaly znovu nastolit vlastní legitimní právo vládnout po letech nucené nepřítomnosti. Očista od těch, kteří spolupracovali s nepřítelem, představovala jasný způsob, jak dosáhnout věrohodnosti vlastní autority na osvobozeném území a jak obnovit důvěru mezi vládou a lidmi, jimž vládne, nezbytnou pro oživení zničeného národního a hospodářského systému.

Šlo o hodně, což vysvětluje, proč se samotné čistky v poválečné západní a severní Evropě staly zdrojem trvalého politického a společenského konfliktu. Veřejnost v jednotlivých zemích zpravidla soudila, že čistky probíhají příliš pomalu a je jich příliš málo. Lidé měli dojem, že tato zjevná shovívavost a prodlevy vyplývají ze záměrné zdrženlivosti vlád. Pociťovaná benevolence čistek hrála rovněž roli v často napjatých vztazích panujících osvobození mezi navráťivšími se vládami a některými odbojovými hnutími, zejména těmi levicovými. Stávalo se to překážkou soudržnosti poválečných koaličních vlád, jež se po začlenění představitelů odboje rozšířily o antifašistické politické strany. Levicové strany byly pro radikální a dalekosáhlou očistu od kolaborantů, kterou vnímaly jako součást národního ozdravení. Středové a pravicové strany byly obvykle pro očistu omezenou časově i v rozsahu, aby neohrožovala proces národního smíření a obnovení jednoty a aby umožnila veřejné správě a podnikatelské sféře přispět k řádné rekonstrukci zemí.

Tyto konflikty, převládající v celé právě osvobozené severní a západní Evropě, měly největší dopad na přechod od války k míru v Belgii, jejíž politiku nadále komplikovaly rozdílné postoje k postavení monarchie – stejně, jako tomu bylo na začátku

německé okupace. Lidové protesty a nespokojenost, zčásti živěné i rozhořčením nad průběhem očisty, trvaly do léta 1945 a vyvolaly pochybnosti, zda bylo vhodné svěřit zemi vracející se exilové vládě, a ne spíše vojenské správě Spojenců. Belgická koaliční vláda národní jednoty byla znovu ustavena v únoru 1945, přičemž Katolická strana se fakticky vyloučila svým umírněným postojem k čistkám. Politické důsledky očisty zase ovlivnily dosah a trvání samotného čistného procesu; hodnocení, jednalo-li se o účinný cyklus nebo pouze bludný kruh, záleželo na politické perspektivě.

Achille Van Acker, který v únoru 1945 nastoupil do funkce premiéra jako zjevný tvrdý zastánce čistek, později prohlásil, že „rekonstrukce nemůže probíhat na základech nenávisti“.¹ Jeho vláda se politickou a lidovou jedovatostí čistek snažila zmírnit upravenou, shovívavější klasifikací provinění kolaborantů a celkovým urychlením procesu. Katolická strana ve Vlámku vedla volební kampaň za amnestii pro válečné kolaboranty. Právě zde belgické zvláštní okolnosti ztěžovaly hojení ran zasazených válkou. Belgii Němci okupovali za obou světových válek a během obou okupací okupanti záměrně upřednostňovali „germánské“ nizozemsky hovořící Vlámky před frankofonními Valony. V případě Belgie se poválečný oficiální mýtus o trpícím a vzdorujícím národě pokoušel překlénout dlouhodobé rozdělení země na dvě jazyková společenství, nyní ještě prohloubené nacistickou okupací. Ovšem smyslem a účelem národních mýtů je vytvořit vnímání událostí, které nutně nemusí být úplně přesné, pakliže je dost autentické, aby ospravedlnilo obnovené sebevědomí země.

Dánsko se nacházelo na opačném konci spektra než Belgie. Poválečné politické a lidové napětí ohledně čistek zde bylo mírnější než kdekoli jinde. Situaci částečně uklidnilo splynutí dánského odboje, jehož vůdci vytvořili takzvanou Svobodnou radu, a dánské vlády ještě před osvobozením, na začátku roku 1945. Toto splynutí odboje a vlády s cílem naplánovat a připravit poválečné období oživení a rekonstrukce proběhlo také ve Francii a v Norsku. Částečně kvůli rychlému postupu Spojenců

a osvobození země již v září 1944 se to nestalo v Belgii, což do jisté míry vysvětluje i konflikt ohledně čistek mezi navrátníky se exilovou vládou a některými odbojovými hnutími. Jednou z příčin a zároveň východisek spojení mezi Svobodnou radou a dánskou vládou byla dohoda, jak s očistou zacházet. Měla se omezit na rozsah, který by po válce umožnil úplné veřejné ospravedlnění oficiální vládní politiky spolupráce v době okupace, nebo alespoň do doby, než Němci v létě 1943 s parlamentní vládou skoncovali.

Předběžná dohoda o rozsahu čistek se odrazila v poměrně spořádaném a organizovaném způsobu, jakým byly zahájeny. Devátého května 1945, den po německé kapitulaci, nasedly speciální jednotky podřízené Svobodné radě do obrněných aut se seznamy a složkami a pozatýkaly a internovaly kolem 22 000 vybraných kolaborantů. V Dánsku konsensuální mýtus o odboji snadno vstoupil do poválečného společenského vědomí.

Poválečná antifašistická koalice v Belgii se v březnu 1947 nakonec rozpadla. Strany, které se nejvíce stavěly proti průběhu očisty, byť z velmi odlišné politické perspektivy, liberálové a komunistická strana, nechaly vládnutí na koalici křesťanských a sociálních demokratů. V té době byla Belgie součástí rozsáhlejšího trendu. Válečné a poválečné antifašistické aliance se po celé západní Evropě v letech 1947–1948 rozpadaly, protože se jejich politika přizpůsobovala studené válce. Ke splývání demokratické politiky kolem motivu antikomunismu koncem čtyřicátých let patřilo vytěšňovat z vlády komunistické strany, které hrály významnou úlohu v ozbrojeném odboji proti nacistické okupaci. A jestliže šli komunisté k ledu, nástup studené války přispěl také k omezení čistek, k amnestii pro již potrestané kolaboranty a k obecnější touze zapomenout na rozdělující povahu válečné okupace tváří v tvář většímu existenčnímu ohrožení západní civilizace.

Čistky probíhaly v jakýchsi dvou etapách, přičemž jedna plynule přecházela v druhou. První etapou byla, jak říkají Francouzi, „l'épuration sauvage“, „divoká čistka“, která začala víceméně

spontánně, s příchodem spojeneckých armád a osvobození. Měla podobu drsné lidové spravedlnosti brané do vlastních rukou, tresty vykonávali místní lidé a odbojové skupiny se mstily jejich jménem. Pokud mluvíme o trestech, tak mohly i absolutní. Počty se nevyhnutelně různí, ale ve Francii bylo v roce 1944 ještě před osvobozením, v jeho průběhu a po něm lynčováno nejspíše kolem 10 000 lidí.² Cílem byli hlavně udavači, obzvláště nenáviděný typ kolaborantů v celé okupované Evropě, a muži zařazení do kolaborantského policejního sboru, *Milice*, který zřídila vláda ve Vichy k potlačování odboje.

Obecněji tato etapa čistek postihla lidi, o nichž se předpokládalo, že měli z okupace prospěch nebo je jinak více či méně zvýhodnila. Dopadla také na lidi, kteří se společensky stýkali nebo přátelili s okupanty, anebo s nimi sympatizovali. Ti byli později obviněni, vyšetřováni a souzeni. Ale k veřejnému vystavování a ponižování „kolaborantů“ obvykle stačilo udání, jako v případě zacházení s přítelkyněmi Němců v Chartres. Zpravodajské letáky odboje v severofrancouzském přístavu Le Havre nabádaly obyvatele města, aby považovali za „kolaboranty“ všechny obchodníky, kteří na žádost německých podniků umístili do výlohy německé nápisy.³ Udáními se to jen hemžilo. Místní odbojové skupiny na jejich základě často zatýkaly a zadržovaly lidi (často posléze propuštěné bez obvinění), které následně čekalo oficiálnější policejní vyšetřování a soudní řízení. Zaměstnanci často udávali neoblíbené kolegy a naléhali na zaměstnavatele, aby je vyhodili nebo potrestali za údajné postoje a chování za války.

„Divoká čistka“ musela být lokální, protože vycházela ze znalosti místního prostředí (včetně různých drbů) a vyjadřovala dosud skrývané rozhořčení lidí nad postoji a chováním v každodenním životě za války, které byly odsuzovány jako škodlivé a zavrženíhodné. Pranýřování a veřejné zostouzení vyloučilo „nehodné“ jedince ze společenství. Vlastně to byl způsob, jak obnovit to, co zbylo ze společenské (kolektivní) solidarity v jednotlivých obcích nebo městech, narušené a rozvrácené válkou a okupací.

Někteří skandinávští historici byli s rozsahem „divoké čistky“ v Dánsku a Norsku spíše spokojeni – mohli konstatovat, že se v jejich zemích nestalo nic tak hrozného. Jenže ačkoliv možná nedosáhla stejné pomstychtivosti jako incidenty ve Francii, Belgii a Nizozemsku, rozhodně k ní došlo, jak ilustruje chování matky Fridy Lyngstadové v Norsku.

Další etapa čistek byla oficiálnější. V rámci soudního systému proběhl běžný právní proces zahrnující policejní vyšetřování a vojenské nebo civilní soudy. Tento proces se překrýval s mimo-soudním procesem, při němž státní úřady a následně i profesní skupiny (například lékaři nebo sdružení zaměstnavatelů) zřídily vlastní očistné komise, aby vyšetřily chování státních úředníků a zaměstnanců.

„Divoká čistka“ tuto oficiální očistu ovlivnila několika způsoby. Uspokojila volání veřejnosti po radikální očistě úřednických a profesních elit země v době, kdy nové vlády po osvobození doufaly, že se jim podaří uskutečnit řádný přechod k „normálnímu“ životu prostřednictvím právě oněch elit. Naplnila internační tábory a vězení lidmi, na které lid takřikajíc ukázal prstem s nějakým obviněním. Jejich případy nyní měla řešit soudní nebo kvazi-soudní řízení, a to nevyhnutelně zpomalovalo proces, který měl v zájmu národního ozdravení postupovat co nejrychleji a nejrozhodněji.

Konečně – a to je přinejmenším pro historiky nejzajímavější – posloužila „divoká čistka“ k nasměrování lidového hněvu ke „špatným postojům“ a „špatnému chování“, které podle zákona sice nebyly trestné, lidé je ale přesto vnímali jako nemorální a nevhodné. Tuto linii často sledovalo i formálnější vyšetřování. Zvláště očistné komise veřejné správy a jednotlivých profesí zvažovaly nejen selhání či nedostatky lidí jejich odbornosti a při výkonu profese, ale také postoje a smýšlení vnímané jako trestuhodné. Lidé mohli být hnáni k odpovědnosti za postoje a názory projevené náhodně na pracovišti, i když s prací skoro nebo vůbec nesouvisely. Případy vládních úředníků mohly posuzovat ministerské očistné komise a poté i soudy, přičemž oba orgány

je mohly potrestat. Očistné komise patrně úředníkům nabízely jisté bezpečí. Na jednotlivých úřadech či ministerstvech byly interní a pravděpodobně se dokázaly do jisté míry vcítit do toho, čemu státní služba za války čelila. Jejich členové ovšem stále soudili postoje a činy, které nebyly trestné, řekněme poznámky prohozené v úřadě o konkrétní okupační politice, o spojeneckém bombardování a náletech, nebo o odboji. Tento aspekt oficiálního očistného procesu velmi rozšířil rejstřík *smýšlení* a jednání vnímaného jako „kolaborantské“, do posuzování kolaborace zavedl morální rozměr a vnesl řadu jemných rozdílů do procesu, který mohl být zkontstatelný a neprůžný.

Čistky trvaly ve všech zemích déle, než poválečné vlády chtěly nebo předpokládaly. V době, kdy byly víceméně dokončeny, se již ve věznicích uvolňovalo místo po lidech, kteří si odpykali celý trest nebo část trestu za různé kolaborantské činy. Skutečnost, že se namáhavý právní proces například v Belgii a ve Francii podařilo dokončit až na sklonku roku 1947 a v Nizozemsku koncem roku 1948, je z dnešního pohledu opravdu působivá. Proč proces trval tak dlouho, se dá vysvětlit obrovským počtem případů, které bylo potřeba objasnit a posoudit, jakož i evidentní složitostí zkoumaných případů. Policejní a soudní systém, který se obnovoval v obtížných poválečných podmínkách a který sám „potřeboval“ očistu, se těmito případy tolik nezabýval. Všechny země plánovaly po osvobození velké právní změny a nové vlády je rychle prováděly. Tak například v Belgii se exilová vláda záměrně rozhodla svěřit poválečnou očistu rozvětvené síti zvláštních vojenských tribunálů, nikoliv civilním soudům. Vojenské prokuratury se zde potýkaly se spisy 405 000 lidí obviněných ze spolupráce, což činilo asi sedm procent dospělých obyvatel země; bylo zahájeno více než 57 000 trestních stíhání. V Nizozemsku zasedali ve zvláštních soudech vojáci, ale zvláštní soudy i lidové tribunály byly civilní orgány a velké množství čítek ve skutečnosti vyřídily různé očistné komise. I tak se ovšem jednalo o ohromující pracovní zátěž. Podle nizozemského ministerstva spravedlnosti bylo zatčeno na 150 000 lidí a probíhalo 450 000 vyšetřování.

Když začal politický a lidový tlak spojený s čistkami polevovat, vlády dělaly, co mohly, aby proces urychlily a dotáhly do konce, aniž by za to sklidily příliš velkou kritiku. Zákony a vyhlášky, podle kterých se kolaborace posuzovala, některé ještě předválečné a jiné vzniklé dokonce přímo za války, se přezkoumávaly a upravovaly, i když před soudy přicházely další případy. Ukázalo se, že při uplatnění na složité případy jsou předpisy stejně příliš tvrdé a nepružné. Prokurátoři odkládali méně závažné případy k mimosoudnímu projednání, z něhož mohli obvinění vyvážnout se shovívavějšími tresty, než jaké by dostali u soudu. Tresty odnětí svobody se omezovaly, což zvýhodňovalo obviněné, kteří počítali s tím, že protahováním svých případů mohou dosáhnout mírnějšího zacházení.

S jistou opatrností se přikláním k názoru, že dostupné údaje a odhady počtu lidí odsouzených a potrestaných za kolaboraci dávají celkem jasnou představu o rozsahu kolaborace v každé zemi. Zčásti je tomu tak proto, že soudy i očistné komise vyšetřovaly a trestaly chování, považované za provinění v trestním i netrestním smyslu. Kolaborantům také udílely širokou škálu trestů, počínaje vězením přes odnětí občanských práv, propuštění ze zaměstnání, ztrátu důchodu či „penzionování“, po zrušení pracovního poměru, přeražení na nižší pozici nebo převedení na jinou práci.

Vzhledem k vysoce politické povaze očisty je však nutné připustit, že tato čísla skutečně ukazují zejména srovnatelnou tvrdost čistek v zemích, jimiž se zabýváme. Podle Novicka bylo na každých sto tisíc obyvatel uvězněno 94 lidí ve Francii, 374 v Dánsku, 419 v Nizozemí, 596 v Belgii a 633 v Norsku.⁴ Ztráta občanských práv, často spojená s dalšími sankcemi včetně vězení, postihla jak „kriminální“, tak „nekriminální“ kolaboranty, tudíž i lidi provinivší se méně významnými formami spolupráce s okupanty. Nekompletní údaje uvádějí, že ztrátou občanských práv bylo potrestáno 70 000 lidí v Belgii, 107 000 v Nizozemsku, 90 000 ve Francii a 30 000 v Norsku.⁵

Všechna tato čísla pravděpodobně potvrzují, že kolaboranti tvořili výraznou menšinu obyvatel, právě tak jako odbojáři.

Více prozradí pohled za celková čísla a zvážení, kdo byl obviněn z kolaborace zbaven a kdo za ni byl potrestán. Zřejmými terči byli „zrádci“, ti byli souzeni nejdříve a potrestáni nejtvrději. Do této skupiny patřili čelní političtí představitelé, ministři a vysocí úředníci spolupracující vichistické vlády ve Francii a kolaborantské vlády NS v Norsku. Philippe Pétain, hlava vichistického státu, Pierre Laval, vichistický premiér v letech 1940–1941, a pak znovu v letech 1942–1944, a Vidkun Quisling, vůdce NS a premiér od roku 1942, byli odsouzeni k smrti. Pétainovi byl trest zmírněn na doživotní vězení.

Zájmem de Gaulleovy prozatímní vlády bylo zajistit si vlastní právo vládnout popřením Vichy, vnímaného de facto jako stát, jehož oficiální politika spolupráce s Němci byla z principu nelegitimní. Stejný princip se samozřejmě nedal uplatnit na vládu v Dánsku, jež byla jako legitimní autorita uznávána po celou okupaci. Její představitelé nebyli z právního hlediska ani jinak pokládáni za odpovědné za spolupráci s okupační mocí. Záležitost byla v červnu 1945 předložena parlamentní komisi. Poslanci posuzovali vlastní chování během války na tajných jednáních a v roce 1953 dospěli k nikterak překvapivému závěru, že neexistuje žádný důvod k právnímu postihu ministrů a vysokých úředníků kabinetu vládnoucího v době války.

Dalšími samozřejmými cíli čistek byli lidé, které bych označil za kolaboranty z přesvědčení, tedy ti, kteří se provinili spoluprací s nacistickým Německem jakožto vůdci a členové fašistických stran nebo kolaborantských skupin a organizací, kteří v policejních útvech spolupracovali s německým gestapem, a muži, kteří vstoupili do německých vojenských a paramilitárních sil, jako byly *Waffen SS*. Norské čistky dopadly obzvlášť tvrdě na členy NS. Nehledě na to, zda byli aktivními nebo pasivními členy, byli automaticky obviněni ze spolupráce hlavně proto, že se NS jako jediná v okupované severní a západní Evropě stala vládní stranou pod německým dohledem. Předválečné členství se jevílo jako ještě zavrženíhodnější, i když NS byla legální stranou, protože zjevně demonstrovalo mnohem silnější ideologickou oddanost,

než za jakou mohla být pokládána příslušnost k vládnoucí straně za války.

U jiných skupin lidí to tak jednoznačné nebylo. Ukázalo se, že pro soudy i pro očistné komise bylo nejtěžší definovat hospodářskou spolupráci jdoucí nad rámec černého trhu. (Odtud i velmi nízký počet případů z tohoto ranku, ve kterých vůbec proběhlo nějaké řízení.) Výsledkem bylo, že hospodářskou spolupráci postihly možná nejmírnější sankce ze všech forem jednání vnímaného jako kolaborace. Ve Francii bylo potrestáno asi 150 podnikových manažerů a vedoucích pracovníků, což můžeme srovnat dejme tomu se sedmi stovkami učitelů ve školách.⁶ V Nizozemsku se zvláštní výbory zřízené na podzim 1945 pro vyšetření chování předních podnikatelů za okupace do července 1946 zabývaly 1 231 případy, přičemž sankce dopadly jen na 40 obviněných.⁷ V Belgii se začalo kvůli hospodářské spolupráci vyšetřovat 52 400 případů. Na společnosti to mělo dopad, následně jim byla zmrazena aktiva. Jenže k soudu se dostalo jen 4 000 případů, což představovalo něco mezi sedmi a osmi procenty všech soudy řešených případů spolupráce. Z toho byla vina shledána v přibližně 1 500 případech.⁸ V Norsku bylo vyšetřováno asi 16 400 případů podezření z hospodářské spolupráce a různé tresty dostalo necelých 3 400 lidí. Na rozdíl od všech ostatních zemí se norští prokurátoři soustředili nejprve na „lehké“ případy méně závažné kolaborace. Čas plynul a celý proces se zmírňoval, velké ryby obvykle unikly potrestání, chyběly proti nim dostatečné důkazy. Drobní obchodníci a manažeři, kteří vstoupili do NS, po válce obecně krachovali kvůli pokutám, jež byly trestem spíše za jejich členství v domácí fašistické straně než za hospodářskou spolupráci s okupanty.⁹ Ve všech zemích skončila většina soudních případů zproštěním viny a většina případů se do soudní síně nikdy nedostala, odbyla se všeobírajícím obratem „non-lieu“, což znamená, že neexistují dostatečné důkazy.

Dělníků, kteří šli do Německa za prací dobrovolně nebo tam byli deportováni, se nakonec vyšetřování obvykle vůbec netýkalo. Jednak by jich musely být vyšetřovány statisíce a zadruhé jejich

poválečný přístup k zaměstnání a sociálním výhodám závisel na jejich předpokládaném postavení válečných obětí. Dělníci byli rovněž příliš politicky důležití, zejména jako voličská síla, než aby je bylo možné cejchovat obviňováním z kolaborace. Objektivněji se pak prvky útisku a nátlaku při jejich náboru nebo odvozech do práce v Německu pokládaly za natolik dostačující, aby byli vnímáni jako politicky bezúhonní.

Podobný druh logiky působil ve prospěch zaměstnavatelů a podnikatelů, kteří kolaborovali. Obviňovat je znamenalo útočit na stávající společenský a ekonomický řád a ohrožovat křehký proces ekonomického ozdravení. Tento faktor docela jasně uvedla belgická vláda v květnu 1945 jako dobrý důvod k revizi drakonického paragrafu 115 trestního zákoníku země, kterým se z hospodářské spolupráce stával trestný čin, za nějž mohl být uložen trest smrti. Vláda musela jednat opatrně, neboť její předchůdkyně politiku hospodářské spolupráce víceméně schvalovala, než musela v roce 1940 po porážce a vojenské okupaci odejít. I v Belgii, jako všude jinde, spolu souvisely a vzájemně se ovlivňovaly obecné a specifické národní zájmy. Tvrdost belgického trestního zákona odrážela zkušenost s německou okupací za první světové války a během okupace během druhé světové války strašila kolaboranty všeho druhu.

Velká složitost případů hospodářské spolupráce však čistky v této oblasti zmírnila ve všech osvobozených zemích. Většina čistek založených na myšlence „odpudivé“ spolupráce neznamenal ani tolik ve smyslu, že došlo k trestnému činu, jako spíše ve smyslu aktivity kolaborujícího, převzetí osobní iniciativy. Za případy trestuhodné kolaborace se pokládala výroba zbraní a vojenského vybavení pro německé ozbrojené síly. Ale stejně se pohlíželo i na vyjednávání obchodních smluv s německými protějšky a zřejmou touhu mít z takových projektů prospěch. To znamenalo nejen reálné zisky ze smluv, ty byly nevyhnutelné, ale také jejich využívání jako prostředku k dosažení konkurenční výhody zvýšením výroby, anebo rozšířením a transformací výrobních prostředků. Stejně jako „kšeftaření“ na černém trhu

bylo takové chování za okupace považováno za nepřijatelné, nevlastenecké a prospěchářské. Se začínajícími společnostmi, které reagovaly na nové příležitosti vytvořené okupací, se zacházelo poměrně tvrdě všude.

Spolupráce byla oficiální politikou francouzské vichistické i dánské vlády. Jak uvidíme, mezinárodní právo, úmluvy a exilové vlády státním úředníkům ukládaly, aby spolupracovali s okupanty v Belgii, Nizozemsku a Norsku. Soudit poté státní úředníky za to, že vykonávali oficiální politiku, se může jevit jako protichůdné. Posuzovalo se však to, jak se jednotliví úředníci chovali a jakým způsobem tu či onu politiku realizovali, zvlášť když docházelo k výbuchům lidového hněvu kvůli opovržením hodnému podlézání úředníků okupantům. Závislost poválečných vlád na kariérních státních zaměstnancích, potřebných ke spořádané a profesionálně organizované rekonstrukci, však vedla k omezování rozsahu čistek v jejich řadách.

K celkovým údajům o rozsahu čistek mezi státními zaměstnanci je těžké dospět částečně i kvůli samotné podobě tohoto procesu. Vysoké úředníky soudy obvykle soudily za „zločin“ spolupráce. Jenže chování většiny státních zaměstnanců za okupace se neposuzovalo před soudy, ale v ministerských očištných komisích. Tento proces ve všech ohledech působil jako vnitřní disciplinární řízení, při němž nebyli úředníci posuzováni pro trestnou činnost a byli trestáni běžnými služebními sankcemi, suspenzací, propuštěním, odchodem do penze s důchodem či bez něj, snížením funkce nebo přeložením. Jednání byla většinou tajná a žádné celkové počty rezignací nebo propuštění nebyly zveřejněny.

V podrobném a obsáhlém popisu očisty v jednotlivých sektorech francouzské státní správy přichází François Rouquet s odhadem, že různým způsobem bylo potrestáno 22 000 až 28 000 státních zaměstnanců.¹⁰ Vyčísluje také, že nejtěžší čistky probíhaly mezi „les allemads de France“ („francouzskými Němci“), úředníky zastávajícími místa ve východních provinciích Alsasku a Lotrinsku, které nacistické Německo fakticky anektovalo

v roce 1940. Měly také poměrně silný dopad na ministerstvo vnitra, ministerstvo informací, ministerstvo pro válečné veterány a ministerstvo kolonií, relativně slaběji je pocítila ministerstva zemědělství, veřejných prací, pošt a telekomunikací (*Postes, Télégraphes et Téléphones, PTT*) a vzdělávání. *SNFC*, státem vlastněná železniční síť, zaměstnávala na půl milionu lidí, ale potrestány jich byly jen asi 4 000. Do poloviny roku 1945 vnitřní očista v *PTT* s celkem více než 200 000 zaměstnanců přinesla jen 1 728 případů, které byly posouzeny jako zasluhující interní potrestání nebo postoupení soudu.

Je samozřejmě možné spekulovat o tom, proč se objevovaly takové rozdíly. Zdá se pravděpodobné, že na ministerstvech s největším, i když stále nijak zvlášť oslabujícím rozsahem čistek působilo víc úředníků, kteří silně podporovali kolaborantský vichistický režim. To se někdy projevovalo členstvím v kolaborantských a vichistických organizacích mimo jejich zaměstnání. Někteří zaměstnanci *SNCF* se podíleli na organizování a vykonávání „práce“ související s transporty francouzských a zahraničních Židů a politických i jiných vězňů k německým hranicím pro další přepravu do německých táborů a věznic. Mírné zacházení se železničáři v průběhu očisty může souviset s potřebou, aby železniční síť fungovala, anebo s nepříjemnou skutečností, že Židé byli po válce vnímáni jako běžné oběti nacistické perzekuce.

Nízký počet případů v *PTT* během čistek může odrážet v zásadě nerepresivní a nepolitickou povahu této služby ve srovnání například s ministerstvem vnitra, které neslo odpovědnost za národní policejní službu. Tento dojem nejspíš potvrdí zkušenost s očištěním policejních sil v Nizozemsku. Ve významné, ale nijak tvrdé čistce byl vyšetřován jen každý třetí z 15 800 policistů nižších hodností a z těch bylo disciplinárně postiženo nebo propuštěno asi 56 procent. Byli to obvykle policisté, kteří vykonávání rozkazů spojovali se sympatiemi k nacistům, členové nizozemské fašistické strany nebo německých *SS* a lidé pracující pro gestapo.¹¹

Ještě zajímavější je, že nejvíc vichistické ze všech ministerstev bylo patrně ministerstvo vzdělávání, což bylo dáno jeho

posláním – obnovit francouzskou společnost ve znamení takzvané národní revoluce. Čistky na něj možná dopadly relativně málo právě proto, že jeho úředníci čelili většímu tlaku, aby se podrobili pokynům Vichy. Lze z toho vyvodit obecné hodnocení procesu očisty úřednictva ve Francii i jinde. Ministerské vnitřní očistné komise měly, i kdyby jen kvůli *esprit de corps*, pravděpodobně pochopení pro to, jak se úředníci chovali za okupace.

O skutečnosti, že většina státních úředníků byla posuzována při vnitřních disciplinárních řízeních, lze uvažovat různě. Existovala tendence nejvyšší úředníky trestně stíhat a postavit před soud a nižší úředníky ponechat v působnosti ministerských očistných komisí. Věrně to odráží hierarchickou povahu státní služby a dojem, že to byli právě vysocí úředníci, kteří udávali tón spolupráce celého oddělení, v jehož čele stáli. Proto měli být odpovědní za spolupráci státní služby celkově. Hierarchický princip se uplatňoval i v ministerských očistných komisích. Například holandsští řadoví policisté, kteří skutečně klepali na dveře židovských rodin, když je šli zatknout, nebyli za své činy povoláni k odpovědnosti a při čistkách na ministerstvu spravedlnosti nebyli vyšetřováni. Jejich důstojníci však vyšetřováni byli.

Očistné komise posuzující chování státních zaměstnanců také zvažovaly jednání a postoje úředníků, které ze zákona samy o sobě nebyly trestné, ale přesto byly vnímány jako nehodné a nevlastenecké. Výsledkem bylo rozšíření sítě čistek tak, aby zachytila veškeré jednání pokládané za „kolaboraci“. Očistné komise pro státní službu s úředníky jistě zacházely citlivěji než soudy. Zároveň však mnohem obsáhleji hodnotily, jaké chování bylo možné pokládat za „kolaboraci“ a co byl naopak „odboj“.

Je to jasně vidět i na častém odsuzování úředníků za to, čemu Francouzi a Belgičané říkali „národní pohana“ nebo „národní hanba“, a za co byli úředníci obvykle trestáni dočasnou ztrátou občanských práv včetně práva volebního. Použití pojmu „národní hanba“ naznačuje, že existoval určitý kodex chování, očekávaného od všech občanů žijících pod nepřátelskou okupací, zejména však od státních úředníků. Od těch se vyžadovalo, aby jejich

chování mělo vyšší úroveň než chování běžných občanů. Jinak řečeno se od státních zaměstnanců očekávalo, že v situaci národní porážky a cizí okupace budou „vzornými“ občany, či spíš jakýmsi „superobčany“.

A tak zjišťujeme, že dánský zákon z července 1945 směřoval k postihu lidí, kteří „za okupace zanedbali povinnosti ke své zemi“, nebo kteří „opomenuli postupovat proti kolaboraci... organizací s okupační mocí“. ¹² Podobná opatření byla přijata i jinde. Belgické čistky byly koncipovány tak, aby dopadly i na „ty, jejichž chování za okupace nebylo takové, jaké mělo být... všechny, kdo se neprovinili trestným činem, ale nemohou být označováni ani za nevinné.“ ¹³ V Norsku byla spolupráce něčím, co neodpovídalo „povinnému odstupu loajálních“ občanů. ¹⁴ Nový ministr vnitra částečně osvobozeného Nizozemska Louis Beel, který byl během okupace sám vysokým státním zaměstnancem v Eindhovenu, dokud v roce 1943 neodstoupil, připojil k nařízení exilové vlády o očištění z roku 1944 vlastní úpravu. Ta se vztahovala na úředníky, kteří, byť v dobré víře, neplnili vlasteneckou povinnost, a proto na svých místech nemohli pokračovat, neboť za okupace ztratili důvěru veřejnosti a svých kolegů. Člověk si jistě dokáže představit, jak úžasně pružný nástroj k zeštíhlení státní správy to byl, při současném zachování dojmu uznávané národní instituce.

Co se skrývá za pojmem „národní hanba“, nám nejlépe přiblíží jeden konkrétní a symbolický příklad. Nizozemská vláda postupovala obvyklým způsobem – „zločiny“ kolaborace vysokých státních úředníků řešily regulérní soudy, zatímco většina ostatních případů spolupráce byla převedena do gesce interních disciplinárních komisí.

Taková komise posuzovala i chování Karla Johannese Frederikse, patrně nejdůležitějšího vládního úředníka za okupace. Byl „generálním tajemníkem“, tj. faktickým ministrem vnitra, vládl tedy resortu tradičně považovanému za jeden z nejvýznamnějších, protože pod něj spadala policie. Náležitě domyšlivý Frederiks se považoval za bezúhonného funkcionáře a disciplinární proces za své chování během okupace nesl se zjevnou nelibostí.

Vyšetřovací komise ministerstva vnitra shledala, že Frederiks jednal v dobré víře, ale selhal ve své povinnosti bránit snahám okupantů nacifikovat veřejnou správu země a její politiku. Výsledkem Fredericksovy *nečinnosti* byla ztráta víry veřejnosti a jeho nadřízených v jeho schopnost vykonávat práci v zájmu nizozemského lidu. Frederiks byl ze služby „propuštěn se ctí“. Mohl dopadnout podstatně hůř a za těchto okolností se jednalo o velmi chápavý a jemně vyvážený verdikt. „Bezectné propuštění ze služby“, jež bylo osudem jednoho z jeho kolegů, Roberta Verweye, generálního tajemníka ministerstva sociálních věcí, by Frederickse zbavilo části důchodu a dalších výhod. Nedá se pochybovat o tom, že se Frederiks cítil ponížen procesem i jeho výsledkem, stejně jako tím, že komise odmítla jeho obhajobu, zatímco on sám sebe viděl jako představitele a ztělesnění národních zájmů za války.

Toto rozhodnutí stanovilo jasné měřítko pro další kauzy. Frederiksova spolupráce nebyla trestným činem, ale „chybou“ a „selháním“, přičemž úředníka, který udělal chybu a nespáchal trestný čin, bylo patřičné propustit, nikoli uvěznit. Zajímavé je, že rozsudek nad Frederiksem nově definoval pojmy „kolaborace“ a „odboj“, a tak tomu bylo v mnoha podobných případech v rámci očišťujících procesů v nově osvobozených zemích. Tím, že Frederiks nevzdoroval nacifikaci nizozemské státní správy, podřýval podle těch, kteří jej hodnotili, „duch odporu“ mezi obyvatelstvem i ve státní správě.¹⁵ Jinými slovy – „spolupráce“ byla neschopnost „vzdorovat“; „nevzdorovat“ bylo provinění. Rovnalo se to způsobu, jakým byli někteří zaměstnavatelé hodnoceni jako „spolupracovníci“, protože bránili, snažili se bránit nebo nedovolali svým dělníkům sabotovat podnik nebo výrobu, až už se o to dělníci pokoušeli ve spolupráci s odbojem, nebo ne. Belgická vláda zašla na sklonku roku 1947 ještě dál, když uznala „vlasteneckou lest“ státních zaměstnanců, kteří zůstali v pracovním poměru, a tudíž „spolupracovali“, zatímco se ve skutečnosti dopouštěli „úřední sabotáže“.¹⁶ To bylo skutečně dvojsečné, protože patřičným východiskem úředníků měl být

„odpor“, což jednoznačně naznačovalo, že státní úředníci měli svého postavení, moci a autority využívat k tomu, aby podvraceli okupaci zevnitř.

Z dosud uvedeného už možná začíná být zřejmé, jak čistky rafinovaně doplnily poválečné mýty o „vzdorujících“ národech. Zatímco „spolupráce“ nebyla „odbojem“, pak „nespolupracovat“ byl „odboj“. Nedělat nic, neprojevoval žádnou aktivitu, to byl vlastně „pasivní odpor“. Na tomto základě „pozitivní“ a „vlastenecké“ netečnosti byl vytvořen obraz pasivně vzdorující menšiny, jež podporovala akce bojově vzdorující menšiny, lidí v organizovaných odbojových hnutích a skupinách.

Vládám severoevropských a západoevropských zemí se období čistek více či méně podařilo uzavřít – alespoň prozatím – amnestiemi a v norském případě omilostněním odsouzených kolaborantů ke konci čtyřicátých a začátkem padesátých let. Amnestie byla už z definice aktem „zapomnění“. Motivací vlád bylo vrátit rehabilitované pachatele zpět do společnosti, či obecněji dosáhnout národního smíření, v němž rozdělení vyvolaná válkou a okupací časem zmizí. Obvykle, byť ne vždy, patřilo k amnestii obnovení občanských práv a navrácení plného občanství. To znamenalo, že amnestie byla také aktem „odpuštění“. Dalo by se téměř říci, že válečné chování bylo vymazáno z obecného vědomí. Amnestie ve Francii na začátku padesátých let znemožnily veřejně uvádět jména lidí, kteří byli po osvobození odsouzeni za spolupráci a později amnestováni.

Ve Francii staré rány jitřilo několik významných soudních procesů ještě v padesátých a šedesátých letech. Zákonná omezení, zakotvená v právních systémech zemí, však tlumící účinek amnestií ještě prohlubovala. Francouzský parlament musel v roce 1964 zákony znovu vyložit, aby mohli někteří bývalí úředníci Vichy stanout před soudem kvůli „zločinům proti lidskosti“, a ne kvůli „zločinu“, který existoval v době čistek.

Tato kapitola se zabývá čistkami jako „historií“, zařazuje je do jejich doby a tehdejšího kontextu okolností. Z historického pohledu se mi zdá, že dosti působivě přispěly k tomu, jak vlády